

**УДК 82 (571.54)**

**ББК 83.3 (2 Рос. Бур)**

**С 57**

## **ИЗУЧЕНИЕ БУРЯТСКОГО ГЕРОИЧЕСКОГО ЭПОСА «ГЭСЭР» В ШКОЛЕ**

**Сономбал Цыденович Содномов**

**доктор педагогических наук, профессор**

**Бурятский республиканский институт образовательной политики**

**Улан-Удэ, Россия**

**Sodnomov65@mail.ru**

В статье рассматриваются особенности литературного развития школьников и возможности развития их устной речи в процессе изучения бурятского героического эпоса «Гэсэр» в бурятской школе.

**Ключевые слова:** литературное развитие на бурятском языке, героический эпос бурят, развитие устной речи школьников, эпитет, гипербола, метафора, парные слова, сравнение.

## **STUDYING THE BURYAT HEROIC EPIC “GESER” AT SCHOOL**

**Sonombal Tsydenovich Sodnomov**

**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor**

**Buryat Republican Institute of Education Policy**

**Ulan-Ude, Russia**

**Sodnomov65@mail.ru**

The paper discusses the features of the literary development of schoolchildren and the possibility of developing their verbal skills in the process of studying the Buryat heroic epic “Geser” in the Buryat school.

**Keywords:** literary development in the Buryat language, Buryat heroic epic, the development of verbal skills of schoolchildren, epithet, hyperbole, metaphor, alliterating words, comparison.

### **«Арадай баатар Гэсэр» гэхэн үльгэр уншалгын зарим арга боломжонууд**

Арадай аман зохёолой удаадахи ехэ янза үльгэр болоно. Буряад хургуулинуудта түрэлхи хэлэн дээрээ хуралсалаа ябуулха гэхэн тогтоолой бэелүүлэгдэжэ байха үедэ, арадай аман зохёолой зэндэмэни болохо "Гэсэрые" үхибүүдтэ ойлгогдохоор, тобшоор хөөрөжэ үгэхэ гээшэ тон шухала гэжэ ханагдана.

"Буряад арадай аман зохёолой элдэб янзануудай дунда үльгэр гэжэ нэрлэгдэдэг баатарлиг үльгэр шухала хуури эзэлдэг», – гэжэ Н.О. Шаракшинова "Бурятский фольклор" гэхэн ном соогоо бэшэхэн байна [Шаракшинова, 1959]. Эртэ урда сагһаа хойшо буряад арадай аман зохёолнууд соо үльгэрнүүд эгээн ехэ хуури эзэлдэг. Үльгэр хадаа арадай түүхэдэ болоһон ехэ үйлэ болон хэрэгүүд, тэндэ шалгаржа гараһан баатарнуудай ябуулгануудта үндэһэлжэ зохёогдоһон, эгээн ехэ хэмжээтэй, хэдэн олон үзэгдэлнүүдые хамтаруулжа харуулһан аман зохёол юм. Үльгэрнүүд болбол удхынгаа талаар ехэ багтаамжатай, сэдхэлэй байдал харуулха талаараа баян арга боломжотой юм. "Абай Гэсэр хаан" гү, али "Абай Гэсэр хүбүүн" гэжэ алдаршаһан Гэсэр тухай буряад арадай элитэ томо үльгэр хорин мянган шүлэглэмэл мүнрүүдһээ бүридэнэ. Үльгэр үзэжэ эхилхынгээ урда тээ, үльгэрэй яжа, арадай түүхын ямар шатада, юун дээрэ үндэһэлжэ бии болоһые хурагшадта хөөрөжэ ойлгуулжа үгэхэ хэрэгтэй.

Тиихэдэ түрэлхи арадайнгаа эртэ урда сагһаа байгаалиин хүсэнүүдтэй, элдэб янзын дайсадтай тэмсэжэ байһые, арадай сүлөөтэ байдал, жаргалта һуудал тээшээ бүхы ханал болон бодолоороо эрмэлзэлһээ ургажа гараһан үльгэрэй баатарнууд шэнги хүсэлтэй, шадалтай ухаатай, сэдхэлтэй болохоор оролдон хүсэһые; арадуудай хоорондо эб найрамдалай тогтохые; дэлхэй дээрэ элдэб янзын муу ханалтанай, бузар ябадалтанай үгы болохые үльгэр соо уранаар харуулагдаһаниие багша хөөрөжэ, ойлгуулжа үгэхэ болоно. Үльгэрнүүд хадаа арадай ханал, бодол, эрмэлзэл, хэлэнэйн баялиг гүйсэд дамжуулһан зохёолнууд болоно. Гэсэр тухай үльгэрнүүд соо һайхан дуунууд, онһон үгэнүүд олон юм: "хээрэ хэбтэхэ яһан байна, хэлсэжэ ябаха наһан байна", "өөрын һайхан зөөриие орхихо хэрэггүй", "эбтэйхэн хүүхэн ехэ тайгалаар тэнтэй юм", "хари хүн харида багтахагүй, хандагайн сэмгэн тогоондо багтахагүй" г.м.

Филологийн эрдэмэй доктор, профессор С.Ш. Чагдуравой тэмдэглэлһээр, "Гэсэр" гэжэ баатарлиг үльгэр хадаа арадай хэлэнэй уран баялигы е элбэгээр шэнгээжэ абаһан байна. Буряад үльгэрнүүд хэды үни урда сагай бүтээл байбашье, мүнөөнэй хүнүүдтэ ойлгосотой, үгэ хэлэнэйнгээшье талаар уран хурса байха юм [Чагдурав, 1993]. Тиимэхээ энэ зохёол хүүгэдэй аман хэлэлгэ хүгжөөхэ хэрэгтэ айхабтар ехэ үүргэ дүүргэхэ байна. Буряад арадай үльгэрнүүд удхаараа онтохонуудта адли байбашье, үргэн ехэ дэлисэтэй, бүри гүнзэгы удхатай, уран гоё шүлэглэмэл хэлэтэй юм. Тиимэхээл үльгэрнүүдые тусхай хүнүүд гү, али үльгэршэд түүрээдэг байгаа.

Үльгэршэд ехэнхидээ өөһэдөө хүгжэмэй хэрэгсэл болохо хуур дээрэ наадажа, үльгэрөө түүрээдэг байгаа. Хэрбээ онтохонуудтай аба эжынэрэйнгээ хөөрөөнһөө танилсадаг һаамнай, харин үльгэрнүүдые уран шадабаритай тусхай үльгэршэд лэ хэлэдэг байһан гээшэ. Тиимэхээ, энэ баримта хадаа үльгэрэй хэлэнэйн гоё, уран, нугархай, хурса байһыень гэршэлнэ.

Үльгэр соо гиперболэнүүд, зэргэсүүлгэнүүд болон бэшэшье уран найруулгын зүйлнүүд олоор дайралдадаг. Үльгэрэй баатарые уран хурсаар харуулжа мүнхэлхын тула, гиперболэ, эпитет, зэргэсүүлгэнүүд хэрэглэгдэнэ:

**Эпитедүүд:** Энэ зэбүүн ааша тухай дээдэ замбида Хан-Хюрмас тэнгэрийн эгэшэ матаар мүнгэн тагшатай Манзан-гүрмэ төөдэй һонор шэхээрээ дуулаба. Тэрэ дайсад-шолмонууд альбан хиидхүүр дайдада, ангама ган нюотагта, нарагүй балай дайдада, ногоогүй хуурай дэлхэйдэ... Нарай хүбүүн тэдэ хулганадыень арбан найман тобшотой һухай минаагаараа һамна бута сохёод, гуулин хоншооройнь орондо мяхан хоншоор хоншоорлуулжа, юрын багахан хулгананууд болгоод табиба. Шолмонууд тиихэдэнь түмэр хушуутай, түмэр һабартай түглэгэр хара хирээнүүдые эльгээбэ. Юһэн зуун шолмонуудай, ерэн хара шүдхэрнүүдэй ахалагша... Удаань өөрөө тэрэ шолмо балшар жаахан үхибүүе хүнөөхэ зорилготойгоор... Даб гэхэтэйнь хамта, түмэр сагаан хушуунһаань саб шүүрээд, түбэнги уруунь үдхэлбэ. ... абхай һайхан басагаяа хадамда үгэхэмни гэхэн тунхаг зарлаа бэлэй. Халтиршагүй туруутай, даариташагүй нюргатай, гурбан тэбэри дэлһэтэй морин хүлэг дүрбэн хара туруунһаа дүлэ татуулан бууба, хоёр хара нюдэнһөө гал сахюулан бууба. һүүлдэнь заяан сагаан тэнгэриһээ заабаритайгаар бууһан заяаша сагаан үбгэн боложо... г.м.

**Гиперболэнүүд:** Зоной дундаһаа хун сагаан толгойтой...Тэрэ гэхэ үедэ баруун хойто түбидэхи Тэмээн-Улаан хаан Түмэн-Жаргалан ...Хүн бэшэ хүдэри, эрэ бэшэ эрдэни боложо тодорбо. Гушан алда бээтэй морин хүлэг... Досооһоонь муухай хара үйлэтэй түмэр хүбүүн унажа, гурбан һара дутуу түрэхэндөө гэмэрэн шашхажа... "Аалиин шэнээн бээтэй Абай-Гэсэр хүбүүн" гэхэн солодо хүртэбэ. Жаргалан хатаниие Абарга-Сэсэн мангадхайда хайшан гэжэ үгэхые хэлсэнэ. Абай-Гэсэр улаан наранай түһөөтэй Урмай-Гоохон хатанаа харанхы шоронһоо сүлөөлбэ. Тэрэ үедэ хүмбэр ехэ уула боори болдог байһан, хүн ехэ далай сөөрэм шалбааг байһан юм. Хүрин улаан шарайтай, хүрзын шэнээн шүдэтэй, хүжэгэр дэлюун сээжэтэй, хүжүүн хара нюргатай, алаг эрөөн нюдэтэй, алда хара гээгэтэй... Хүжэгэр хара бээтэн, хүжүүн дэлюун номотон, далай үргэн сээжэтэн, дабтамал түмэр хуягтан, хабтагай сүүр хормоготон, халюун шаргал моритон... г.м.

**Эхир үгэнүүд:** Атай-Улаанай үе мүсэнүүд, ууса бэе, табгай тагалсагынь үлгэн газар дээрэ шүдхэр шолмо, үбшэн хабшан, тахал хамшаг болон тарашаба. Үхэр малыень милан боомо хоёроор хорлоод, хосороожо эхилбэ. Мэдэн гэхэдэнь, гар хүлынь бүтэн болоһон, шэг шарайнь хуушан түхэлдөө ороһон байба. Хүрин улаахан хүбүүхэн эхэһээ түрэжэ гарахадаа, баруун гараа далайһаар, зүүн хүлөө бохиһоор... Эхэ эсэгэ хоёрынь гайхалдаба. /аяхан гараад хэбтэһэн нарай нялха хүбүүниинь ухаатай сэсэн үгэ хэлээ һэн. Баһал нөөхи борхигорхон даагаяа унанхай... г.м.

**Зэргэсүүлгэнүүд:** ...гунан үхэрэй шэнээн гуулин хоншоортой хулганадые эльгээбэ. Бүргэд шэнги бүрэлзэбэ, харабсар шэнги хабталзаба. Бөөһэ хюурһанай шэнээн болоторнь балтадажа, арай гэжэ амииень хүнөөгөө бэлэй. г.м.

Үльгэрэй хэлэн ялас гэмэ уран, тодо хурса найруулгатай, сэдхэл хүдэлгэмэ удхатай байдаг. хургуулида үзэдэг "Гэсэр" үльгэрэй хэһэгүүд оюун бодолой талаар үндэр шэнжэнүүдые хурагшадта хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ туһалхаһаа гадна, уян нугархай, сэдхэл хүдэлгэмэ хурса хэлэндэ дурлаха, мүн тэдэнэй сэдхэлдэ омогорхой мэдэрэл түрүүлхэ аргатай. Эдэ мэдэрэлнүүдыень али болохоор дэмжэжэ, хурагшадай хэлэлгые удха түгэлдэр, ураар зурагдаһан, сэдхэл хүдэлгэмэ болгохо шухала.

Багшын мэргэжэл тухай номууд соо уран зохёол үзэлгын элдэб шатануудта аман хэлэлгые хүгжөөлгын гол шэглэлнүүд тодорхойлогдоно. Багша хадаа энэ хүдэлмэрийн онсо шэнжэнүүдые нарибшалан мэдэхэ, уран зохёол шудалалгын шатануудтай, илангаяа хурагшадай холбоотой аман хэлэлгые гуримшуулан хүгжөөхэ хэрэгтэ гол анхаралаа хандуулха уялгатай. Уран зохёолой шүүлбэри болон тэрэниие шудалалга бүтээсэ ехэтэйгээр үнгэргэбэл, хурагшадай хэлэлгэ хүгжөөлгэ амжалтатай байхань дамжаггүй гэжэ тэмдэглэхэ шухала [Содномов, 2019].

"Арадай баатар Гэсэр" гэжэ үльгэрһөө хэһэг заахадаа, багша хэшээлдээ удхыень ойлгуулхаһаа гадна, хурагшадай аман хэлэлгэ хүгжөөлгэ хараадаа абаха ёһотой. Үльгэрэй зарим хэһэгүүдые хурагшадай шудалха үедэ, багшын

уран хэлэлгэ хурагшадта ёhoto уран үгын жэшээ болохо байна. Багшын хэлэлгэ тодо, баян байха, багша өөрынгөө үгөөр хурагшадай сэдхэл хүдэлгэжэ шадаха ёhotoй.

Үльгэр уншалгын болон тэрэнэйнгээ шүүлбэри хэлгын хэшээлнүүдтэ багша хэлэлгэ хүгжөөлгын бэшэшье зүйлнүүдтэ анхаралаа хандуулха зэргэтэй. Текст дотор хэрэглэгдэһэн уран арга хэрэгсэлнүүдые хурагшадай гоёор уншаха болон тэрэниие ойлгожо, зүбөөр хэрэглэхэ шадабари эндэ шухала болоно.

Эндэ аман хэлэлгэ хүгжөөхэ талаар дээрэ дурдагдаһан үйлэнүүдһээ гадна үльгэр гоёор түүрээхэ талаар онсо шэнжэнүүдтэ, мүн уншаха, хөөрэхэ дүримүүдтэ анхарал табиha хэрэгтэй. Юундэб гэхэдэ үльгэр уншалга, хөөрэлгэ өөрын онсо шэнжэнүүдтэй. Хурагшадые зүб үгүүлбэритэйгээр, аянгатайгаар, уранаар, хүнэй сэдхэл хүдэлгэмөөр уншуулжа, хөөрүүлжэ хургаха гээшэ багшын гол зорилго болоно. Багша тус зорилго бээлүүлхые оролдохо, мүн энээн дээрэ үндэхэлжэ, хүүгэдэй аман хэлэлгэ хүгжөөхэ талаар хүдэлмэри ябуулха ёhotoй. Энээнэй түлөө миндаһан дээрэ бэшэгдэһэн үльгэрэй буулгабаринуудые хэрэглэхэ, тэдэниие зүбшэн хэлсэлгэнүүдые эмхидхэхэ шухала. Эдэ бүгэдэ үльгэр түүрээлгэтэй хурагшадые танилсуулхада, мүн удхыень гүнзэгыгөөр ойлголходо нүлөө үзүүлхэ аргатай.

Эндэхээ уламжалан, арадай аман зохёолой хурагшадай аман хэлэлгэ хүгжөөлгэдэ тон ехэ арга боломжотой байһаниинь элирнэ. Хэшээлнүүдэй, мүн класшаа гадуур хүдэлмэриин үедэ аман зохёолой онсо шэнжэнүүдые хараадаа абан, эдэ арга боломжонуудые дүүрэнээр, ашаг үрэтэйгөөр хурагшадай хэлэлхэ хүгжөөлгэдэ хэрэглэхэ шухала болоно.

Хургуулида «Арадай баатар Гэсэр» гэхэн үльгэр уншалга хүүгэдэй литературна хүгжэлтэдэ тон удха шанартай. Үльгэр уншалгын методико бэшэ жанрай зохёолнуудые уншалгын методикоһоо тиимэ ехэ хэлгээтэй бэшэ, тиимэхээ тэдэ методүүдые болон аргуудые хэрэглэжэ болоно [Содномов, 2003].

Үльгэрнүүдэй удха хөөрэлгэ мүн лэ онсо шэнжэнүүдтэй:

– нэгэдэхээр, үльгэр гээшэ шүлэглэмэл зохёол хөөрэл хоёрой нэгэдэл болоно;

– хоёрдохёор, үльгэр хөөрэлгэ гэхэ гү, али түүрээлгэ хүгжэмөөр дэмжэгдэдэг;

– гурбадахяар, үльгэрнүүдэй хэлэн тусгаар онсо, баян, гоёохон маягтай. Эдэ мэтэ шэнжэнүүдые нь ямаршые үльгэр түүрээлгэдэ ойлгомоор, анхармаар. Энээнһээ уламжалан, энэ жанрта табигдадаг эрилтэнүүдтээ зохилдуулан тэрэнэй удха хөөрэлгэ гол зорилго болоно.

Үльгэрэй удха хөөрэлгэдэ һонирхол түрүүлхын тула миндаһан дээрэхи буулгабаринуудые шагнуулааһаа ехэ зохид байха. Энээнэй удаа асуудалнуудые табижа, һурагшадай һанамжа элирүүлхэ шухала: "Үльгэр шагнахада, һонин байгаа гү?", "Юун шамда ехээр һайшаагдааб?", "Үльгэршэн яагаад үльгэр түүрээжэ эхилнэб?" "Үльгэр түүрээжэ байхадаа ходо хуур хэрэглэнэ гү?" г.м. Удаань үльгэрэй удха һурагшадта өөһэдын үгөөр хөөрүүлхэ.

Үльгэрэй тус хэһэгэй удха хөөрэлгын үедэ онтохонуудые шудалалгатай холбоотой онол аргуудые хэрэглэхэдэ болохо. Хөөрөөнэй өөрсэ шэнжэнүүдые тодоруулгада һурагшадай бээ даагаад өөһэдөө удха хөөрэлгэдэ гол анхарал хандуулагдаха. Үльгэрнүүдые хөөрэлгын онсо шэнжэнүүдые ойлгон абалгада багшын жэшээтэ хөөрэлгэ ехэ үүргэ дүүргэнэ. Жэшээдэ үндэһэлэн һурагшад үльгэрэй сэгнэмээр зүйлнүүдые зүбөөр тодорхойло аргатай, тиимэһээ энэ аргуудые хэрэглэхэ.

Һургуулида "Арадай баатар Гэсэр" гэһэн үльгэрһөө хэһэгүүдэй удха хөөрэлгэ удаадахи түхэлөөр эхилхэ:

а) тус хэһэгэй бодол элирүүлхэ;

б) үльгэрэй тус хэһэг дүүрэхэн удхатай хубинуудта хубааха;

в) түсэб табижа;

г) гүйсэдхэхэ зорилго хараалалга, мүн тус хэһэгэй гүйсэдхэхэ шэнжэлэл үнгэргэхэ;

д) уншалгын тодорхой гурим ойлгуулха;

е) удхыень хөөрүүлхэ;

ж) хөөрөө шагнаха, зүбшэн хэлсэхэ.

Жэшээн: "Арадай баатар Гэсэр" гэхэн үльгэрһөө "Баатарай газар дээрэ түрэлгэ" гэхэн хэхэг дээрэ хүдэлмэри.

Энэ хэхэг уншажа һурагшадай танилсаһан хойно иимэ асуулта үнгэргэжэ болохо:

*Багша:* – "Баатарай газар дээрэ түрэлгэ" гэхэн хэхэг соо юун тухай хэлэгдэнэб?"

*Һурагша:* – Энэ хэхэг соо Сэнгэлэн–Ноён Наран–Гоохон хоёрой хүбүүтэй болоһон тухай хэлэгдэнэ.

*Багша:* – Энэ хэхэгэй гол удхань юун тухай болоноб?

*Һурагша:* – Энэ хэхэгэй гол удхань хадаа, баатарай газар дээрэ түрэлгэ болоно.

*Багша:* – Тиимэхээ энэ хэхэг хөөрөжэ байхадаа, ямар юумэндэ гол анхаралаа хандуулха болонобта?

*Һурагша:* – Энэ хэхэг хөөрэхэдөө, эгээ түрүүн Саргал–Ноёной зүүдэн тухай хөөрэхэ болонобди. Хара–Зутанай абхай һайхан Наран–Гоохоной гар хүлыень мушхан гэмтээжэ, нюдэ нюурыень нюдаргадажа, түхэл шэгыень гутаһан тухай хөөрэхэбди. Үшөө Наран–Гоохон абхай басаганай Сэнгэлэн–Ноёной хоёрой гэрлэхэн тухай, тиигээд хүбүүтэй болоһон тухайнь, Хаан–Хюрмас тэнгэрийн тээли хүбүүн Бүхэ–Бэлигтэ баатарай түрэхэн тухай хөөрөжэ үгэхэ болонобди.

Иигэжэ асуулта үнгэргэхэнэйнгээ удаа энэ хэхэгэйнгээ удха хөөрэхэ түсэб табиха болонобди. Тэрэ түсэб иимэрхүү байха:

1. Саргал–Ноён хаанай зүүдэн.
2. Номоороо харбажа булжамуурые буулгаба.
3. Хара–Зутан Наран–Гоохониие гутааба.
4. Сэнгэлэн–Ноён Наран–Гоохон хоёр гэрлэбэ.
5. Наран–Гоохон хүбүү түрэбэ.
6. Бүхэ–Бэлигтэ баатар газар дээрэ түрэбэ.



Табигдахан түсэбэй ёһоор текстын гүйсэдхэхы шэнжэлэл үнгэргэгдэнэ. Тиигээд пункт бүхэндэ юун гэжэ хэлэгдэхэ ёһотойб, тэрэнэй гүйсэдхэхы зорилго табигдаха. Асуулта үнгэргэлгын арга хэрэглэжэ ажалаа иимэ аргаар эмхидхэхэ:

*Багша:* – Юундэ түрүүшын пункт "Саргал–ноён хаанай зүүдэн" гэжэ нэрлэгдээб?

*Нурагша:* – Юундэб гэхэдэ эндэ Саргал–Ноён хаанай зүүдэн тухай хэлэгдэнэ.

*Багша:* – Саргал–Ноён тухай юун гэжэ хэлэгдэнэб?

*Нурагша:* – Саргал–Ноён хаан булжамуурай жэргэн ниидэхые зүүдэндээ харана. тиигээд тэрэ булжамуурые доошонь буулгажа шадаа хаань, газар дээрэ мүнөө боложо байһан үхэл тахал, гай тодхор сухариха байна гэжэ зүүдэниинь мэдүүлнэ.

*Багша:* – Зай, энэ хэһэг хөөрэхэдөө ямар юумэндэ гол анхаралаа хандуулха болонобибди?

*Нурагша:* – Уншагшадта энэ зүүдэн тухай ойлгосотойгоор дамжуулха болонобди.

*Багша:* – Тиихэдээ, ямар үгэнүүдтэ гол анхаралаа хандуулха болонобибди?

*Нурагша:* – Энэ хэһэг хөөрэхэдөө гол түлэб "зүүдэ зүүдэлбэ", "булжамуур жэргэнэ", "доошонь буулгаха" "үхэл тахал", "гай тодхор", "сухариха", "дарагдаха", "һомоороо харбажа", "гайхамшаг һайхан",

*Багша:* – Энэ хэһэг уншахадаа ямар үгэнүүд үгүүлэгдэхэ болон бэшэгдэхэ талаараа илгаатай байнаб гэжэ элирүүлэе.

Үхибүүдээр хамта аман болон бэшэгэй хэлэлгын һэлгүүтэй үгэнүүдые тодорхойлхо. Тиигэһэн хойноо текстын партитура табижа, удхын сохилто абажа ябаһан үгэнүүдые элирүүлнэ. Текст иимэ түхэлтэй болохо:

"Түгэшын гурбан хаашуулай аха түрүүнь болохо Саргал–Ноён хаан зүүдэ зүүдэлбэ//. "Сүгтэ һүмбэр уулын хойто хаяада/ тэнгэриин жэрьеэхэйдэ боро эреэхэн булжамуур жэргэнэ//. Тэрэ булжамуурые/ доошонь буулгажа шадаа

haa//, газар дээрэ мүнөө боложо байһан үхэл тахал/ гай тодхор/ сухариха, дарагдаха байна!" – гэжэ зүүдэниинь мэдүүлээ//.

"Хара–Зутан хангай/ хара homoороо харбажа/ тэрэ булжамуурые буулгаба//. Буун гэхэдээ/ тэрэ булжамуурынь Наран–Дулаан тэнгэрийн Наран–Гоохон абхай басаган байшоо//. Гайхамшаг/ найхан басаган бэлэй".

Гүйсэдхэхы зорилгынгоо эрилтые баримталан нурагшад текст ураар уншана. Тиигэһэн хойноо текст хөөрөжэ эхилнэ. Энэ текст сээжээр хөөрэхэ эрилтэ оройдоошые табигданагүй, харин тэрэниие хөөрэхэ маяг ойлгожо абаһан байха. Тиимэһээ тэрэ гүйсэдхэхы зорилгонуудаа аргагүй наринаар баримталжа нургаха. Текст хөөрэлгын түсэб иимэ гуримтайгаар табигдаха:

<b>Баатарай газар дээрэ түрэлгэ</b>	
Хаан–Хюрмас тэнгэрийн тээли хүбүүн Бүхэ–Бэлигтэ баатар газар дээрэ хүн боложо түрэхэн тухай.	
Текстын түсэб.	Гүйсэдхэхэ зорилгонууд
1. Саргал-Ноёной зүүдэн.	Саргал-Ноёной зүүдэн тухай.
2. Хара-Зутан homoороо харбаба.	Хара-Зутан homoороо харбажа, булжамуурые буулгаһан тухай.
3. Сэнгэлэн–Ноёной намга абалга.	Наран–Гоохонай тэнгэрийн найхан шарай үнгэ тологүй болгожо, үлгэн газарай хүн зонтой эрхыень адлидхаһан тухай.
4. Сэнгэлэн–Ноён Наран–Гоохон хоёр хүбүүтэй болобо.	Сэнгэлэн–Ноён Наран–Гоохон хоёрой баяртайгаар хүлээһэн хүрин улаахан хүбүүхэн эхэһээ түрэжэ гараһан тухай.
5. Нялха хүбүүнэинь ухаатай сэсэн үгэ.	Бүхэ–Бэлигтэ баатарай газар дээрэ хүн боложо түрэхэн тухай.

Энэ түсэб дээрэ үндэһэлэн, үлгэрэй удха хөөрэлгэ эхилхэ. Иигэжэ түсэб табижа үлгэрэй удха хөөрүүлхэдэ, бага наһанай нурагшад үлгэр соо болоһон үйлэ хэрэгүүдые аргагүй найнаар ханажа, хөөрэхэдөө хэлэниинь ульгам болохоһоо гадна, тэдэнэй хүгжэлтэ, илангаяа литературна хүгжэлтэнь эршэдэхэ байна.

## Библиографический список

1. *Содномов С. Ц.* «Арадай баатар Гэсэр» үльгэртэ үндэхэлэн бага наһанай һурагшадай аман хэлэлгэ хүгжөөлгэ // Гэсэриада и аспекты её изучения в культуре народа: материалы научно-практической конференции. Улан-Удэ, 2003. С. 89–97.

2. *Содномов С. Ц.* К вопросу литературного развития младших школьников на уроках литературного чтения на бурятском языке // «Crede Experto: транспорт, общество, образование, язык». 2019. № 1. С. 237–244.

3. *Чэгдуров С. Ш.* Поэтика Гэсэриады. Иркутск, 1993. 367 с.

4. *Шаракшинова Н. О.* Бурятский фольклор. Иркутск, 1959. 222 с.

## References

1. *Sodnomov S. Ts.* (2003) “Aradai Baatar Geser” rlgerte үндэхэлэн бага наһанай һурагшадая аман кһеһелге һүгжөөһөлге // Geseriada and aspects of its study in the folk culture: materials of the scientific and practical conference. Ulan-Ude, 2003. Pp. 89–97. (In Russian)

2. *Sodnomov S. Ts.* (2019) On literary development of primary school-aged children at literature based reading lessons in the Buryat language // "Crede Experto: Transport, Society, Education, Language". 2019. № 1. Pp. 237–244. (In Russian)

3. *Chagdurov S. Sh.* (1993) The poetry of Geseriada. Irkutsk, 1993. 367 p. (In Russian)

4. *Sharakshinova N.O.* (1959) Buryat folklore. Irkutsk, 1959. 222 p. (In Russian)